

Gadir Akbarov

<https://orcid.org/0009-0005-8693-9338>

Doctor of Philosophy, Nakhchivan State University, Department of History, Azerbaijan, Nakhchivan, ekberovqadir4@gmail.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Akbarov, G. (2025). Özerklik Arifesinde Nahçıvan'da Kültürel Gelişme (1920-1925). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 12 (4), 339-351.

Özerklik Arifesinde Nahçıvan'da Kültürel Gelişme (1920-1925)

Öz

Azerbaycan'da Bolşevik iktidarının kuruluşunun ilk on yılının tarihini incelemek, hem ekonomik hem de sosyal konuları bilim camiasının dikkatine sunmak tarihçiler için önemli görevlerdendir. Bu amacı göz önünde bulundurarak, makalede Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde kültürle ilgili Sovyet iktidar dairelerinin yürüttüğü hedefe yönelik politika hakkında bilgiler yer almaktadır. Temel olarak verilen bilgiler, yapılan genellemeler ve karşılaştırmalar ışığında Nahçıvan'da Sovyet ideolojisinin olumsuz ve olumlu yönleri ile ilgili konulara yer verilmiştir. Makalenin yazım sürecinde Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivi'nde saklanan belgelerden, Nahçıvan'ın sosyal, politik ve kültürel yaşamına dair yapılmış araştırma eserlerinden, bunlar arasında "Nahçıvan Tarihi" çok ciltli eserin üçüncü cildinden, Fahreddin Caferov ve Hazar Hüseyinov'un ortaklaşa yazdıkları "Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde Kültürel İnşa (1920-1941)" eserinden, Hemze Caferov'un "Nahçıvan'da Eğitim: Gelişme Yolu ve Fırsatlar" adlı monografisinden ve internet kaynaklarında Nahçıvan'ın 1920-1925 yıllarıyla ilgili tarihini yansıtan araştırmalar, bilimsel makaleler kullanılmıştır. Makalede kitlesel ölçekte okuma yazma bilmezliği ortadan kaldırmak için atılan adımlar, ilköğretim okulları hakkında bilgiler de sunulmuştur. Bu dönemde kurulan Halk Eğitim Komitesi'nin kültürel işlerini kontrol etmek için aldığı tedbirler, okuma yazma bilmemeyi ortadan kaldırmaya yönelik faaliyetler ve Moskova'da alınan kararların ve reformist adımların kitlesel ölçekte halka ulaştırılması kararlılığı makalede yansıtılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Çeşitlilik, Halk Eğitimi Komitesi, Bilim, Arşiv Materyalleri

Cultural Development in Nahcivan on the Eve of Autonomy (1920-1925)

Abstract

Examining the history of the first ten years of Bolshevik rule in Azerbaijan and presenting both economic and social issues to the attention of the scientific community are important tasks for historians. With this aim in mind, the article provides information about the targeted policies implemented by Soviet authorities in the field of culture in the Nahcivan Autonomous Republic, an integral part of Azerbaijan. The information provided, along with generalisations and comparisons, highlights both the negative and positive aspects of Soviet ideology in Nahcivan. During the writing of this article, documents stored in the State Archives of the Nahcivan Autonomous Republic, research works on the social, political and cultural life of Nahcivan, including the third volume of the multi-volume work 'History of Nahcivan,' the work "Cultural Construction in the Nahcivan Autonomous Republic Cultural Construction in the Nahcivan Autonomous Republic (1920-1941), ' the monograph 'Education in Nahcivan: Paths of Development and Opportunities' by Hemze Caferov, and research and scientific articles reflecting the history of Nahcivan between 1920 and 1925 found in online sources. The article also provides information on the steps taken to eliminate illiteracy on a mass scale and on primary schools. The article reflects the measures taken by the People's Education Committee established during this period to control cultural affairs, activities aimed at eliminating illiteracy, and the determination to disseminate the decisions and reformist steps taken in Moscow to the public on a mass scale.

Keywords: Cultural Diversity, Public Education Committee, Science, Archival Materials

Giriş

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Kızıl Ordu tarafından işgal edildikten sonra Azerbaycan'da Sovyet iktidarı kurulmuştu. İşgal rejimine uygun olarak Sovyet hakim çevreleri burada kendi yönetim sistemlerini oluşturmuşlardır. Kurulan idareler, Azerbaycan gerçekliğine uyum sağlayarak bolşeviklerin ideolojik propagandalarına hizmet etmek zorundaydı. Bu yaklaşım, ister siyasi ister sosyal alanda Sovyet ideolojisi çerçevesinde gerçekleşmişti. Bu arada Bolşeviklerin iktidarlarını sağlamlaştırmak için attıkları adımlardan biri de kültürel alandaydı ve tarihçilerin Azerbaycan'da Bolşevik iktidarının kuruluşunun ilk on yılının tarihini incelemeleri, hem ekonomik hem de sosyal konuları bilim camiasının dikkatine sunmaları önemli bir görevdir. Bu amaçla makalede, Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'nde Sovyet yönetici çevrelerinin uyguladığı amaçlı politika hakkında bilgi verilmektedir. Verilen bilgilere göre genellemeler ve karşılaştırmalar, Nahcivan'daki Sovyet ideolojisinin olumlu ve olumsuz yönleri hakkında tartışmalar yapılmaktadır. Makaleyi yazarken Nahcivan Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivleri'nde saklanan belgeler, Nahcivan'ın sosyo-politik ve kültürel hayatına ilişkin araştırma

çalışmalarından, bunlar arasında "Nahçıvan Tarihi" (Naxçıvan tarixi, 2014) çok cildli eserinin ikinci cildinden, İsmayıl Hacıyev'in "Nahçıvan, Azərbaycan'ın devletçilik tarihinde" (Hacıyev, 2018) adlı araştırma eserinden, Fəhreddin Cəfərov və Həzər Hüseynov'un birlikte yazdığı "Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde kültürel inşanın gelişim tarihi (1920-1945 yılları)" (Hüseynov & Cəfərov, 2021) eserinden, Fəhreddin Cəfərov'un "Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde kültürel inşaat (1920-1941 yılları)" (Cəfərov, 2018) monografisinden, Hamza Cəfərov'un "Nahçıvan'da eğitim: gelişim yolu ve imkanları" (Cəfərov, 2011) monografisinden ve internet kaynaklarında Nahçıvan'ın 1920-1925 yılları ile ilgili tarihini yansıtan araştırmalardan, bilimsel makalelerden faydalanılmıştır.

Makalede, yazımın temel amacı, yapılan araştırmaları özetlemek, Bolşeviklerin işgal ettikleri bölgelerde oluşturdukları idari yapıların, özellikle kültürle ilgili aldıkları tedbirlerin Rus İmparatorluğu'nun politikalarına uyum sağladığını belirtmek ve bu süreçte halkın aydınlatılmasına yönelik politikalarını örtbas etmeleridir. Ayrıca, makalede yoksullukla mücadele konusundaki adımlar da derlenerek sunulmuştur. Bu dönemde kurulan Halk Eğitimi Komiserliği'nin kültürel çalışmalara gözetimi, cehaletin ortadan kaldırılması yönündeki faaliyetleri, Moskova'da alınan kararların ve reformist adımların yerel halkla geniş çaplı paylaşılması noktasındaki kararlılığına yönelik alınan tedbirler makalede yer bulmuştur. Azerbaycan'da, özellikle Nahçıvan'da Sovyet yönetiminin kurulması birçok sosyal-ekonomik problemin doğmasına neden olmuştur. Sovyet yönetimi, Nahçıvan'ı tamamen kontrol altına almadan önce Ermeniler için oluşturulan şartlar, onların gerçekleştirdikleri katliamlar ve insanlarda yarattıkları korku makalede kısaca yer almıştır. Tarihten bilinmektedir ki, 1920 yılında Nahçıvan'ın işgalinden sonra Sovyet otoritesi idareleri kurulmuştur. Bu idare sistemlerinden biri Nahçıvan İhtilal Komitesi ve onun bünyesinde oluşturulan Halk Eğitim Komitesi olmuştur. 1922-1924 yılları arasında Nahçıvan'ın idari yapısında bir dizi değişiklik yapılmış, 1924 yılında ise Nahçıvan MSSR kurulmuştur. Halk Eğitim Komitesi, halk arasında cehalet sorununu ortadan kaldırmak için önemli çalışmalar yapmıştır. 1921'de "Cahillikle Mücadele Komisyonu" kurulmuş, Nahçıvan ve Ordubad'ta hazırlık okulları açılmıştır. 1922'de Nahçıvan Öğretmen Okulu'nun temeli atılmıştır. O yıllarda Nahçıvan'da kadınların eğitimdeki iştirakına dair önemli çalışmalar yapılmıştır. Nahçıvan'da yeni açılan okullarda kütüphaneler, kulüpler oluşturulmuştur. 1920 yılının Mayıs'ında Maarif Komiserliği, ülkede okul dışı eğitimle ilgili konularla ilgilenmek üzere "Okul Dışı Faaliyet Şubesi" kurmuştur. Yukarıda

belirtilen konular, İnkılap Komitesinin ve Halk Maarif Komiserliğinin faaliyetleri hakkında araştırmalar da makalede yer bulmuştur.

1. Nahçıvan'da Kültürel Gelişmeler (1920-1925)

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin işgalinden sonra bütün bölgelerde Sovyet iktidarı kuruldu. Özellikle devrimci komiteler ve mahalli komiserlikler örgütlendi. 28 Temmuz 1920'de Nahçıvan toprakları Kızıl Ordu'ya bağlı Kafkas Alayı'nın süvari birlikleri tarafından işgal edildi, bir gün sonra ise Nahçıvan'da Devrim Komitesi ve Askeri-Emek Savunma Konseyi kuruldu. Bunlar arasında M. Bektaşov, A. Gadımov, F. Mahmudbeyov, G. Babayev, A. Bagirov, A. Bagirov, N. Necefov ve G. Asgarov yer alıyordu. 19 Ekim'de Nahçıvan'ın Ordubad şehrinde ve 2 Aralık'ta ise Şerurda devrimci komiteler ve yerel yönetimler kuruldu. Kızıl Ordu birliklerinin Nahçıvan'a girmesi, burada Bolşevik örgütlerinin faaliyetlerinin canlanmasında önemli rol oynamış ve Nahçıvan Bolşevik örgütünün yeniden örgütlenmesi için gerekli koşulları yaratmıştır. Parti örgütünün toplantılarına yerel komünistlerden A. A. Rustamov, M. Bektaşov, N. Necefov, Kızıl Ordu 'dan Starov ve Türk subayı Halil Bey katılıyordu (Sadıqov, 1995). Nahçıvan'ın Bolşevikler tarafından işgal edilmesinden sonra burada denetim sağlamaya çalıştılar. Ancak Kızıl Ordu birlikleri sadece Nahçıvan şehrini ve çevre köylerini kontrol edebiliyor, merkezden uzaktaki dağ köylerini ve yerleşim yerlerini kontrol edemiyordu. Bu topraklar Ermeni Taşnaklarının elindeydi. Ermeni milliyetçisi olan bu suç örgütünün silahlı soyguncu çeteleri, Azerbaycanlıların yaşadıkları kadim vatan topraklarını tahrip etmiş, evleri soyarak insanları acımasız işkencelerle katletmişlerdir.

“Eşkılar tarafından işgal edilen bu yerlerin (Nahçıvan köylerinin G.A.) nüfusu, anavatanlarından sürgün edilmiş bir durumda yaşıyordu. Bu nedenle, Kızıl Ordu birlikleri, Nahçıvan'da konuşlanmış Türk birlikleriyle birlikte, Ağustos ayının ilk günlerinde Nahçıvan bölgesini Taşnaklardan temizlediğinde, İran'a kaçan nüfus geri dönmeye başladı. Bunların arasında, Nahçıvan nüfusuyla birlikte, Taşnak katliamından kaçıp İran'a sığınan Zangezur, Vedit-basar, Zengi-basar (bu bölgeler, bugünkü Ermenistan Cumhuriyeti'nin idari sınırları içindedir) ve diğer bölgelerin nüfusu da vardı” (Sadıqov, 1995, s. 144).

Bu dönemde yerel halk ve Sovyet Ordusu, Nahçıvan'da konuşlanmış Türk birliklerinin yardımıyla Taşnaklara karşı direnmiştir. Ağustos ve Eylül aylarında Ermeni eşkıyalara karşı yapılan operasyonlar, Taşnakların Ordubad, Şerur, Kıravag, Karabağlar, Çalhangala ve diğer bölgelerden temizlenmesiyle sonuçlanmıştır (Naxçıvan tarixi, 2014). Nahçıvan'ın zor bir durumda yaşaması, bölge halkının hem Bolşevik saldırganlığına hem de Taşnak Ermenilerinin Türkiye karşıtı terör eylemlerine maruz kalması, zaten zor olan toplumsal durumu daha da kötüleştirdi.

Kendisini halkın dostu ve kurtarıcısı olarak tanıtan Kızıl Ordu Komutanlığı Ermeni soygunlarına aracılık ederek Nahçıvan'da Ermeniler tarafından yapılan katliamlardan Azerbaycan Türklerini sorumlu tutuyor, halklar arasına düşmanlık ekenler olarak yalan haberler üretiyor, Bolşevik liderler Azerbaycan ağalarına ve toprak sahiplerine karşı açıkça bir terör politikası yürütüyorlardı (Naxçıvan tarixi, 2014). Dikkat edilmesi gereken bir husus da, Türk ordusunun birliklerinin Nahçıvan'da hayatın normale dönmesinde, Taşnakların askeri saldırganlığının önlenmesinde önemli rol oynamış olması ve Kızıl Ordu'nun önemli konulardaki bütün tedbir ve eylemlerinin, Türk ordusunun temsilcisiyle yapılan görüşmeler ve mutabakat sonrasında hayata geçirilmiş olmasıdır. Arazdeyen İstasyonu'ndan Culfa Tren İstasyonu'na kadar silahlı Türk askerleri kontrolü elinde tutuyor ve istasyon ve duraklarda trenlerin güvenli bir şekilde hareket etmesini sağlıyordu. Posta-telgraf ve haberleşme işlerinden sorumlu olan kişi ise Türk subayı Hikmet Efendi'ydi. Daha sonraki dönemlerde Ordubad, Culfa, Nahçıvan, Baş-Noraşen ve birçok büyük köy Türk askerinin kontrolü altına girmiştir. Ermenistan'dan hiç kimse Türk ordusunun izni olmadan Nahçıvan topraklarına giremiyordu. Hırsızlık, soygun ve diğer suçlar neredeyse tamamen önlendi. Suçlular sert yasalarla cezalandırılıyordu (Sadıqov, 1995). 2 Aralık 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında Gümrü-Aleksandropol'de imzalanan barış antlaşmasına göre Ermenistan, Nahçıvan, Şerur ve Şahtat'ta oy kullanarak Özel İdare'nin çalışmalarına karışmayacağını taahhüt etti. 28 Aralık 1920'de Ermenistan SSC Devrim Komitesi, Nahçıvan halkına kendi kaderini özgürce tayin etme hakkının tanındığını bildiren bir bildiri yayınladı. Ancak Azerbaycan toprak bütünlüğünü sağlayamadı. Zengezur kazasının bir kısmı Ermenistan'ın eline geçti (Əmrahov, 2009).

Zangezur bölgesi Azerbaycan'ın tarihi bir toprağıdır. Türk boyları bu topraklarda eski çağlardan beri yaşamıştır. Bu topraklar Azerbaycan ve Ermenistan'ın Sovyetleştirilmesinden sonra Azerbaycan'dan alınmış ve 1920'de Ermenistan'a verilmiştir (İsgəndərov, 2025). Zengezur bölgesi, Ermenistan'ın işgali altında olduğu için Azerbaycan'ın ana kısmı ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki kara yolu bağlantıları tamamen kesilmiştir. Zengezur koridoru Azerbaycan'a geri verildikten sonra Türkiye ile Türk dünyası arasında kesintisiz bir bağlantı sağlanacaktır. Hem karayolu hem de demiryolları aracılığıyla Türk dünyası her alanda iletişim kurabilecektir. Zengezur koridoru yalnızca Azerbaycan ve Türk dünyası için değil, aynı zamanda

bölgenin gelişimi için yeni oluşturulacak iletişim altyapılarının hayata geçirilmesi açısından önemlidir.

Gümrü anlaşmasının 2. maddesine göre, Kükü Dağı - Hamasur Dağı - Kurt Kulak Köyü, Sayat Dağı - Arpaçay evleri - Aras ırmağı üzerinde Aşağı Karasu'nun döküldüğü yerden geçen çizginin güneyindeki (Nahçıvan, Şahtahtı, Şarur) bölgesinde daha sonra bir referandumla saptanacak yönetim biçimine ve bu yönetimin kapsayacağı topraklara Ermenistan karışmayacak ve bu bölgede şimdilik Türkiye koruyuculuğunda bir yerel yönetim kurulacaktır (Türkiye-Ermenistan Barış Antlaşması (Gümrü), 2025). Anlaşmaya yansıyan Nahçıvan'a ilişkin temel konu, Nahçıvan'ın hukuki olarak Ermenilere devredilmesinin engellenmesidir. Burada bir hususa dikkat edilecek imzalanan anlaşmada Ermenistan SSC Devrim Komitesi'nin Nahçıvan halkına kendi kaderini tayin hakkının tanınmasını onayladığı görülmektedir. Bu durum, Nahçıvan'ın Ermenistan'a zorla ilhak edilmesi isteğinin açıkça Ermeni yanlısı güçler tarafından desteklendiğinin bir göstergesiydi. Bu nedenle Ermenistan SSC Devrim Komitesi, Zengezur'la birlikte Nahçıvan'ı da ilhak etmeyi planlamıştır. Ermenilerin bölgede, özellikle Nahçıvan ve Zengezur'da işledikleri cinayetler ve sürgün suçları, halkın vatanını terk etmesine yol açacaktır. Yüzbinlerce Azerbaycan Türkünün Zengezur'dan sürülmesi, Ermeni milliyetçilerine sinsi planlarını gerçekleştirme fırsatı vermiştir. Elbette Sovyet Rusya ve Bolşevik liderleri bu konuda ellerinden geleni yapmıştır (Hüseynbəyli, 2022).

1922 Aralık ayında toplanan Güney Kafkasya Sovyetleri Birinci Kongresi, Nahçıvan meselesine ilişkin özel kararında, Nahçıvan'ın özerk statüsüyle Azerbaycan SSC'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu teyit etmiştir. 5 Aralık 1923'te Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Komitesi, Nahçıvan Özerk Bölgesi'nin Azerbaycan SSC içinde Nahçıvan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dönüştürülmesi kararını almış ve Güney Kafkasya Cumhuriyeti Merkez Komitesi'nden bu kararın onaylanmasını istemiştir. Güney Kafkasya Merkez Komitesi bu kararı 8 Ocak 1924'te onaylamıştır. Nahçıvan Özerk Bölgesi'nin Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dönüştürülmesi, Azerbaycan SSC Merkez Komitesi'nin 9 Şubat 1924 tarihli kararıyla onaylanmıştır. Bu, Azerbaycan halkının çok zor bir siyasi durumda elde ettiği büyük tarihi başarı olmuştur (Naxçıvan statistikasının güzgülü, 1999). Bolşevikler iktidara geldikten sonra yeni yönetim biçimlerine başvurdular ve konumlarını güçlendirmek için ideolojik çalışmalar yürüttüler. Bu aydınlanma da kendini gösterdi. 10 Ekim 1920'de Nahçıvan Devrim Komitesi'nin çeşitli bölümleriyle birlikte Milli Eğitim Dairesi'nin kurulması kararlaştırıldı. Karara göre, Abdulazim Rüstəmov, Nahçıvan Halk Eğitim Dairesi Başkanlığına atandı. Öğretmenleri seferber etmek, okul

açmak ve akşam kursları düzenlemekle görevlendirildi. 1921 yılında Maarif Dairesi Nahçıvan SSC Halk Maarif Komiserliği adını aldı (Əkbərov, 2020). Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivleri'nde muhafaza edilen belgeler, Nahçıvan Halk Eğitim Komiserliği'nin kurulmasıyla birlikte okuryazarlık eksikliği sorunlarının Siyasi Eğitim Genel Komiserliği'nin yetki alanına devredildiğini ve bu bağlamda söz konusu meseleyle ilgilenmek üzere özel bir dairenin tesis edildiğini ortaya koymaktadır (Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Arxivi fond 1, siyahı 1, sax. vah 3, s. 2; fond 1, siyahı 1, sax. vah. 5). Sovyet iktidarının ilk yıllarında Nahçıvan'da okuma yazma bilmeyen nüfusu azaltmak amacıyla ciddi tedbirler alınmış, bu çerçevede okuma yazma kursları açılmıştır. Söz konusu kurslar zamanla dersane statüsünden çıkarılarak okul hüviyetine kavuşmuş ve faaliyetlerine bu şekilde devam etmiştir. Bu süreç 1920'lerin ortalarına kadar devam etti ve Haziran 1923'te Nahçıvan'da partizanlar için 20 okuma-yazma kursu açılmış, buralardan 180 kişi eğitim almıştır (Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Arxivi, fond 1, siyahı 1, sax. vah 12). Ocak 1921'de Nahçıvan Köylü Partisi Örgütü bünyesinde “Cehaletle Mücadele Komisyonu” adıyla özel bir birim oluşturulmuştur. Aynı yılın 5 ve 21 Nisan tarihlerinde Nahçıvan Halk Komiserleri Konseyi, okuryazarlık sorununu ortadan kaldırmaya yönelik özel bir kararname kabul etmiştir. Bu kararnameye göre, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan 16 ila 50 yaş aralığındaki tüm okuma yazma bilmeyen bireyler ile düşük eğitim düzeyine sahip vatandaşların okuma yazma merkezlerinde, akşam okullarında ve çeşitli kurslarda eğitim almaları zorunlu kılınmıştır (Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Arxivi fond 1, siyahı 1, sax. vah 3, s. 2; fond 1, siyahı 1, sax. vah. 5). 1920'li yılların ilk yarısında Nahçıvan'da kamu eğitimini geliştirmek için bazı çalışmalar yapılmış, ancak bu işte öğretmenlerin olmaması işleri oldukça yavaşlatmıştır. Arşiv belgelerine dayanarak Nahçıvan'da 1920'li yılların başlarında eğitim okullarının açıldığı tespit edilmiştir. Devlet Arşivleri'nde bulunan 1922 tarihli bir belgede, Azerbaycan'da kamu eğitimini geliştirmek amacıyla 1920 yılında Azerbaycan Kadınları İçin Okul Öncesi Eğitim Pedagoji Enstitüsü'nün açıldığı belirtilmektedir. 1922-1923 öğretim yılının birinci yılına giriş hakkında da bilgi verilmiştir (Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Arxivi, fond 1, siyahı 1, sax. vah 9). Sovyet iktidarının ilk yıllarında Ordubad ve Nahçıvan'da eğitim okulları faaliyet gösteriyordu. 1922 yılına ait belgelere göre ilk eğitim okulları “Ruşdiye”, “Nerimanya”, “Unasya” isimleri altında faaliyet gösteriyordu. Bu eğitim kurumlarıyla ilgili bilgiler Halk Komiserleri Konseyi'nin Ocak ve Şubat 1922 tarihli emirlerinde yer almaktadır (Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Arxivi fond 1,

siyahı 1, sax. vah 3, s. 2; fond 1, siyahı 1, sax. vah. 5). Nahçıvan Halk Komiserleri Konseyi, o yıllarda öğretmen ihtiyacını göz önünde bulundurarak, 22 Eylül 1922'de Nahçıvan'da öğretmen okulu açılmasına karar verdi.

Nahçıvan'daki öğretmen açığı, 28 Ağustos 1922'de Nahçıvan'daki tiyatro binasında toplanan Birinci Nahçıvan Öğretmenler Kongresi'nde ciddi şekilde görüşüldü ve 1 Kasım 1922'de Nahçıvan Öğretmen Okulu'nun açılması kararı alındı. Birkaç ay süren hazırlık çalışmalarından sonra, okulun açılması için gerekli maddi ve teknik altyapı oluşturulmuş ve okul faaliyete geçmiştir (Mollayev, 1983). Belirtildiği gibi Nahçıvan'da eğitimin örgütlenmesi, öğretmen yetiştirme, köy okullarındaki öğretmen ihtiyacının karşılanması çok acil konular haline gelmiştir. 1921 yılında ortaya çıkan sıkıntılarda da güncelliğini yitirmedi. Eylül 1921'de, ülke büyük bir gıda krizi yaşarken, Nahçıvan Bölgesi Halk Komiserleri Konseyi bir karar aldı: *"... öğretmenlerin maddi durumlarını iyileştirmek için, onlara her ay bir kilo buğday ve 10 pud tereyağı verin, ikinci sınıf yiyecek iaşesine ek olarak, Nahçıvan şehrinde kalanlara ayrıca 200 bin manat, köylere atananlara ise 300 bin manat verin"* (Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Arxivi, fond 1, siyahı 1, sax. vah 12, s. 2).

Devlet arşivlerinde tutulan bir belge, hükümetin öğretmen ihtiyacını karşılamaya ilgi duyduğunu göstermektedir. Öte yandan köylere çalışmaya giden öğretmenler de öğretmenlik faaliyetlerini sürdürmekte istekli olmuşlar ve devletin onların gerekli ihtiyaçlarını karşılamasında yarar görmüşlerdir. İncelenen belgelerde, Nahçıvan Vilayet Halk Komiserleri Konseyi'nin Ocak 1922'de aldığı yeni karar da yer almaktadır. Kararda şöyle deniliyordu: *"Halk Gıda Komiserliği, 1 Ocak 1922'den itibaren, Halk Eğitim Komiserliği'nin emriyle, öğrenimlerinde özel başarı gösteren öğretmenlere bir veya birkaç pud buğday dağıtmak üzere bir buğday fabrikası açacaktır"* (Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Arxivi, fond 1, siyahı 1, sax. vah 12, s. 2). Bu durum aynı zamanda devletin farklı kademelerdeki öğretmen ihtiyacını karşılamaya istekli olduğunu da göstermektedir. Elbette kararda yer alan "özel başarılarla bağlantılı" ibaresi, sınıflarda daha kaliteli ders verilmesi yönünde bir teşviktir. Ancak burada bir noktayı gözden kaçırmamak gerekir: Sovyet yönetimi aynı zamanda Sovyetlere ve Bolşeviklere güven yönünde ideolojik çalışmalar da yürütüyordu. Azerbaycan köylüleri her durumda eğitimliydi, okuma-yazma biliyordu.

Bu yıllarda kadınların eğitime, özellikle de okullarda öğretmen olarak çalışmalarına katılımı, o dönemin gerçekliği açısından en ilerici olarak değerlendirilmiştir. Kadınların eğitime katılımına ilişkin bilgiler arşiv belgelerinde yer almaktadır. Bu konuda bazı gerçeklere bakacak olursak, Halk Maarif Komiserliği'nin 8 Ocak 1922 tarihli ve 14 sayılı emriyle Kaşhang Kengerli'nin Nahçıvan'da bulunan 1. Unasiya Okulu'na öğretmen olarak atandığını, Gövhər Kangerli'nin ise 9

Ocak 1922 tarihli başka bir emirle Neriman Maarif Okulu'nun öğretmen kadrosuna atandığını görüyoruz (Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Arxivi, fond 1, siyahı 1, sax. vah 3, s. 1). Saklanan belgeler arasında Nahçıvan şəhərində fəaliyyət göstərən Kadınlar Kursu'nun müdürü olaraq Gamar Tagizade'nin, yardımcısı olarak da Nazlı Necefzade'nin atandığına dair bilgiler yer almaktadır (Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Arxivi, fond 1, siyahı 1, sax. vah 3). 28 Ağustos 1922 tarihinde Nahçıvan Devlet Dram Tiyatrosu binasında (daha önce bu bina Büyük Bahçe denilen yerde bulunuyordu), M. A. Rustamov, Nahçıvan Cumhuriyeti Öğretmenlerinin Birinci Kongresi'nde Nahçıvan'da öğretmen okulu açılmasının önemi hakkında bir rapor sundu. Üç gün süren bu kongrede yapılan geniş tartışmalar sonucunda bir medrese kurulmasına karar verildi. Kurulan medresenin (Darulmualim - daha sonra teknik okul) ilk müdürü Halil Ağa Gadzhilarov oldu, vekili ise Abdulazim Rüstəmov oldu. Araştırmacı Musa Guliyev'in medresenin ilk müdürü Halil Ağa Hacılarov hakkında yaptığı araştırmaya baktığımızda, Halil'in aydın bir öğretmen olmasının yanı sıra Ermenilere karşı oluşturulan savunma gruplarından birinin de aktif üyesi olduğunu görüyoruz. - O zamanki Nahçıvan'ın Taşnak eşkıyaları. 1922-1928 yılları arasında Nahçıvan ASSC Halk Eğitimi Komiserliği yönetim kurulu üyeliğinde bulunmuş, Rusça'ya çok iyi hakim olması nedeniyle birçok çağrı ve mektubun hazırlanmasında önemli rol oynamıştır. Halil Ağa, Sovyet hükümetinin Türkiye karşıtı politikaları nedeniyle asil kökenleri nedeniyle sürekli zulüm gördü.

Aynı zamanda Halil Ağa'nın torunu İsmet Hanım'ın, 1937 baskılarına maruz kalan Balabey Aşurbekov'un eşi olması, onun da isminin zulüm görenler listesine yazılmasına neden olmuştur. Bütün bu zulümler Halil Bey'in hayatını es geçemedi. Halil Bey, ömrünün sonuna kadar (1970) Tiflis'te yaşamaya zorlandı (Rəhimoğlu, 2018). Bir yıllık çalışmalardan sonra Nahçıvan Öğretmen Okulu pedagojik teknik okula dönüştürüldü ve Aralık 1923'te Ordubad şəhərində fəaliyyətə keçti. Teknik okulda pedagojik konsey, metodoloji örgütler, öğrenci komitesi ve çeşitli konu dernekleri oluşturulmuştur. 1925-1926 öğretim yılında bu pedagojik teknik okulda 119 öğrenci öğrenim görmüştür. Teknik okulun ilk mezuniyeti, gelecek akademik yılda gerçekleşecek ve 18 mezun öğretmenlik diploması alarak özerk cumhuriyet okullarında çalışmaya başlayacak (Rüstəmov, 2025). Nahçıvan'da Sovyet iktidarının kurulmasından sonra bilim, ayrı bir alan olarak düşünülmemiş, sadece cehaletin ortadan kaldırılması yönünde köklü çalışmalar yapılmıştır. Bu doğrultuda iş okuryazarlığı kursları açılmış ve tilavet komiteleri oluşturulmuştur. Bilimsel

araştırma yapma ve yeni araştırma alanları açma yönünde somut bir adım atılmamıştı. Ancak özerkliğin ilanından sonra bağımsız bir bilim kurumu olan Nahçıvan Araştırma ve Geliştirme Topluluğu kuruldu.

Nahçıvan'da Sovyet iktidarının ilanından sonra kültür alanında atılan en önemli adımlardan biri de okuma merkezleri ve kütüphanelerin açılması meselesi oldu. Bu dönemde aydın ve ilerici aydınlar, özellikle işçi sınıfının eğitimi için okuma salonları ve kütüphaneler açmanın gerekliliğini dikkate almışlar ve bu yönde önemli önlemler almışlardır. Sovyet rejimi, kendi yönetim biçimini topluma entegre etmek ve kabullandırmek için bölgede kültürel çalışmaları oluşturmuştur. Bu bağlamda 1920-1925 aralığında ortaya çıkan kültürel gelişmeler Sovyet Rusya'nın ortaya koyduğu rejimin ideolojik bir yansımasıdır. Bu bağlamda Nahçıvan'da yeni açılan okulların yanı sıra, yönetimin de ilgisini çeken okuma odaları, kütüphaneler ve kulüpler oluşturuldu. Nahçıvan'da kütüphanecilik çalışmaları, kütüphane fonlarının oluşturulması, kütüphanelere karşı toplumsal ilginin yaratılması çalışmaları 19. yüzyılın 80'li yıllarından itibaren örgütlenmiş, bu doğrultuda önemli adımlar atılmıştır. 1872 yılında kabul edilen Maarif Nizamnamesi'ne göre Azerbaycan'ın birçok bölgesinde, özellikle Nahçıvan'da yeni tip şehir okulları kuruldu. Bu okullarda öğrencilerin bilime olan ilgisini artırmak ve ders kitaplarını doğru kullanmalarını sağlamak amacıyla bir fonla kütüphaneler düzenlendi. 1889 yılında Nahçıvan'ı ziyaret eden Prens Dondukov-Kazakov, Nahçıvan şehir okulunun okul atölyesini ve kütüphanesini görmüş ve okul hakkında olumlu bir değerlendirme yazmıştır (Qazıyev, 2014). Ülkedeki kütüphane çalışmaları Azerbaycan Halk Eğitim Komiserliği tarafından denetleniyordu. Mayıs 1920'de Halk Eğitim Komiserliği, cumhuriyetteki ders dışı eğitimle ilgili konuları ele almak üzere "Ders Dışı İşler Dairesi"ni kurdu. Bir zamanlar bu bölüm halkın eğitimi açısından çok önemli bir yapıydı. Bu daire, o dönemde yaşlılar arasında eğitim ve öğretimi yürütmek, siyasi ve eğitim çalışmalarını örgütlemek, halkı kültürel işlere dahil etmek ve inşa edilmekte olan Sovyet eğitim sistemini geliştirmekle görevli olan başlıca dairelerden biriydi. Kitlese eğitim kurumları olarak kabul edilen kütüphaneler, okul dışında eğitim faaliyetlerini düzenlediğinden, kütüphaneyle ilgili faaliyetlerin genel yönetimi bu müdürlüğe tevdi edilmiştir. Eğitim sürecine farklı yaklaşımları olan kütüphanelerin yönetiminin kendine özgü özellikleri olması nedeniyle, bölümde ayrı bir "Kütüphane Daire Başkanlığı" oluşturulmuştur. Bakanlık, kütüphanecilik konusunda deneyimli, bu işin inceliklerini bilen, yüksek vasıflı uzmanları bu departmanda çalıştırmak üzere göreve çağırdı. Bakü Milli Eğitim Müdürlüğü ile ilçe ve bölge Milli Eğitim Müdürlükleri, "ders dışı çalışma müdürlüğü" ve "kütüphane alt müdürlükleri" oluşturdular (Xələfov, 2007). Okuryazarlığın ortadan kaldırılması mücadelesinde,

okullarla birlikte kültürel ve eğitim kurumları, kulüpler ve kütüphanelerin kurulmasına ciddi bir ihtiyaç vardı. Nahçıvan İl Parti Komitesi ve cumhuriyet hükümeti, bu ihtiyacı göz önünde bulundurarak kulüplerin ve kütüphanelerin örgütlenmesine ve faaliyet alanlarının genişletilmesine özel önem vermeye başladı. 1921'in sonunda okuma kulüpleri ve bir kütüphane kuruldu (Hüseynov & Cəfərov, 2021). Nahçıvan'da kurulan ilk büyük kütüphane, günümüzde M.S. Ordubadi adını taşıyan Merkez Kütüphanesi'dir. Kütüphane 1922 yılında Nahçıvan Şehir Kütüphanesi adıyla Milli Eğitim Komiserliği tarafından kurulmuştur.

Nahçıvan'ın sanat alanı tarih boyunca ilgi odağı olmuştur. 19. yüzyılın 80'li yıllarında faaliyete geçen Nahçıvan Tiyatrosu, ülkenin kültür seviyesinin yükselmesinde eşi benzeri görülmemiş bir hizmet vermeye başladı. Böylece tiyatro, bölge halkının kültürel ihtiyaçlarının giderilmesine, olumsuz durumların topluma oyuncular aracılığıyla aktarılmasına, halkın düşünce düzeyinin daha da yükseltilmesine önemli katkı sağlamıştır. Azerbaycan'da Sovyet iktidarının kurulduğu ilk yıllarda tiyatrolarda Azerbaycanlı oyun yazarlarının eserlerinin yanı sıra diğer milletlerin yazarlarının eserleri de sahneleniyordu. Sovyet iktidarının ilk yıllarında Nahçıvan Tiyatrosu'nda tercüme eserlerin temsili yaygınlaştı. Tiyatroda ağırlıklı olarak Türk yazarların eserleri sahneleniyordu.

Nahçıvan Devlet Arşivleri'nde saklanan belgelerden, Sovyet döneminde uygulanan millileştirme politikasının tiyatrolara da uzandığı anlaşılmaktadır. Nahçıvan SSC Eğitim Halk Komiserliği'nin 21 Ocak 1922 tarihli toplantısında Nahçıvan Tiyatrosu'nun millileştirilmesi kararı alındı (Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Arxivi, fond 1, siyahı 1, sax. vah 4).

Sonuç

Yapılan bilimsel araştırmalar sonucunda belirtilmiştir ki, Azerbaycan'da, bunun ayrılmaz bir parçası olan Nahçıvan'da, Sovyet yönetiminin kurulmasının ilk dönemlerinde her alanda yaşanan zorluklar kültür, bilim ve eğitim alanında da yaşanmıştır. Bolşevik ideologlar, karşılaşılan zorlukları halkın aydınlatılması yoluyla aşmayı, kültürel ve eğitim kurumlarının açılmasında görmüşlerdir. Komünizm, Sovyet toplumu, bu toplumun gelişiminde partinin, bolşevik liderlerin, özellikle Stalin'in rolü hakkında dogmaların yayımlanması, cehaletin ortadan kaldırılması, kadınların kamusal hayata katılımı ve cehalet ile fanatizme karşı yürütülen mücadelede kültürel ve eğitim kurumları önemli bir rol oynamıştır. Bu açıdan Azerbaycan'da da diğer birlik cumhuriyetleri gibi genç nesli bolşevik ruhunda yetiştirmek için eğitilmiş bireylerin yetiştirilmesi gerekmektedir.

Çünkü cehaletin ortadan kaldırılması yönünde atılan adımlar, geleceğin eğitimli gençliğinin, Sovyet ideologlarının belirlediği hedefleri gerçekleştirecek yeni neslin yetişmesine katkı sağlayacaktı. Milliyetinden, dininden bağımsız olarak insanlar, Sovyetler Birliği'nde en adil toplumun kurulacağına, komünist partiye ve ona bağlı liderlere inanmaları, Sovyet yaşam tarzını mutluluk olarak kabul etmeleri gerekti. Bu açıdan bakıldığında, yeni kurulan Bolşevik yönetimi, siyasi ve ekonomik egemenliğinin manevi temellerini sürekli güçlendirmeye çalışıyordu. Hakim Bolşevik ideolojisi, uydurma dogmalarının toplumsal bilinç üzerindeki etkisini – eğitim, bilim, ahlak, din, edebiyat, sanat ve daha fazlası – artırıyor. Saydığım düşünceler, Sovyet toplumunda Bolşevizm ruhunda yeni nesillerin şekillenmesine hizmet etse de, diğer taraftan okuma-yazma bilmeyen cehalet kütlesinin okullara çekilmesinde de önemli bir rol oynamıştı. Nahçıvan'da açılan yeni tipteki okullar, kütüphaneler, kadınlar için okuma kursları ve öğretmenler için seminerler, geleceğin kadrolarının hazırlanmasında önemli bir adım olmuştur. Kurulan Halk Eğitim Komiserliği ve onun yönetimi, Nahçıvan halkının kültürel seviyesinin yükseltilmesinde büyük çalışmalar gerçekleştirmiştir. Ancak tüm bunlara rağmen, Nahçıvan'da eğitim alanında atılan adımların özel bir öneme sahip olduğu anlaşılmıştır.

Kaynaklar

Cəfərov, F. (2018). *Naxçıvan Muxtar Respublikasında mədəni oçerk (1920-1941)*. Bakı.

Cəfərov, H. (2011). *Naxçıvanda təhsil: inkişaf yolu və imkanlar*. Bakı.

Əkbərov, Q. (2020). Muxtariyyətin birinci onilliyində Naxçıvanda təhsil və biliyin təşkili. *Naxçıvan Dövlət Universiteti. Elmi əsərlər. Naxçıvan*, 2 (103), 30-34.

Əmrahov, M. İ. (2009). *XX əsrdə Azərbaycanca milli azadlıq hərəkəti*. Universitetlər üçün dərslik. ADPU nəşriyyatı.

Hacıyev, İ. (20189). *Naxçıvan Azərbaycan dövlətçilik tarixində*. Bakı.

Hüseynbəyli, N. (2022). *Naxçıvanda siyasi repressiyalar və onun ağır nəticələri (XX əsrin 20-30-cu illəri)*. Əcəmi.

Hüseynov, X. & Cəfərov, F. (2021). *Naxçıvan Muxtar Respublikasında mədəniyyət quruluşunun inkişaf tarixinə dair (1920-1945)*. (Dərslik). Əcəmi NPB.

İsgəndərov, A. (2022, may). Azərbaycanın Zəngəzur mahalı. *Xalqqazeti*.

Mollayev, İ. A. (1983). *Naxçıvan MSSR-də xalq maarifinin inkişafı*. Bakı.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Arxivi fond 1, siyahı 1, sax. vah 3, s. 2; fond 1, siyahı 1, sax. vah. 5, səh. 3, 8.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Arxivi fond 1, siyahı 1, sax. vah 3, s. 2; fond 1, siyahı 1, sax. vah. 5, səh. 3, 8.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Arxivi fond 1, siyahı 1, sax. vah 3, s. 2; fond 1, siyahı 1, sax. vah. 5, səh. 3, 8.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Arxivi, fond 1, siyahı 1, sax. vah 12, s. 2.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Arxivi, fond 1, siyahı 1, sax. vah 9, s. 4.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Arxivi, fond 1, siyahı 1, sax. vah 12, s. 2.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Arxivi, fond 1, siyahı 1, sax. vah 12, s. 2.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Arxivi, fond 1, siyahı 1, sax. vah 3, s. 1.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Arxivi, fond 1, siyahı 1, sax. vah 4, s. 4.

Naxçıvan statistikasının güzgüsü. (1999). Tarixi və statistik baxış. Bakı.

Naxçıvan tarixi. (2014). (C. II). Naxçıvan.

Qazıyev, Y. (2014). Şəhər məktəb kitabxanaları (Azərbaycan məktəb kitabxanalarının inkişaf tarixindən. *Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya jurnalı*, 1 (34), 53-58.

Rəhimov, M. (2018, may 8). Xəliləğa Hacılarovun vətənpərvərlik və tərbiyə nümunəsi. *525-ci qəzet*.

Rüstəmov, S. (2025). Naxçıvan Muxtar Respublikasının Birinci Maarif Müvəkkili, <https://nuhcixan.az/news/medeniyyet>

Sadıqov, S. H. (1995). *Naxçıvan Muxtar Respublikasının tarixindən*. İrşad.

Türkiyə–Ermenistan Barış Antlaşması (Gümrü). 2025 <https://hukukbook.com/turkiye>

Xələfov A. A. (2007). *Azərbaycanda kitabxanaçılıq tarixi*. Bakı Universiteti nəşriyyatı.